

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

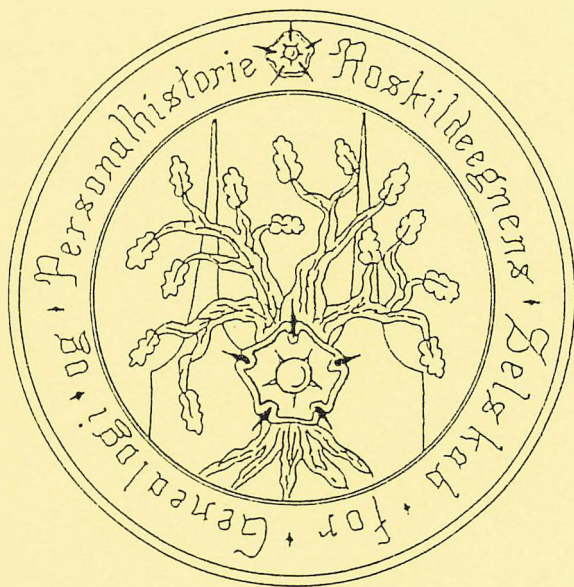
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årsskrift 1990

Roskildeegnens Selskab

for

Genealogi og Personahistorie

3. årgang

Årsskrift 1990

3. årgang

Udgivet af: Roskildeegnens Selskab
for
Genealogi og Personalhistorie

på: Forlaget Herold
Søbredden 47, Svogerslev,
4000 Roskilde.
Telf: 46384080

Redaktion: Henning Kiilerich

Copyright © 1990: Forlaget Herold

1. udgave, 1. oplag

ISBN 87-89165-10-1

ISSN 0904-1427

Enhver form for gengivelse fra dette årsskrift
må kun ske med angivelse af kilden.

Indhold

Formandens beretning om sæsonen 1989/90 .. Side	5
af Jens V. Olsen	
Det kgl. Vajsenhus	" 7
af Robert Ostenfeldt	
Hvad breve fortæller	" 18
af Kit Bisgård	
Separation og skilsmisse	" 20
af Klaus Haubroe	
Et bondedigt for over 200 år siden	" 28
af Jens V. Olsen	

Formandens beretning om sæsonen 1989/90

Sidste sæson sluttede vanen tro med *generalforsamlingen* i maj 1989. Her uddeltes 2. årgang af vort årsskrift. Vi håber, at dette kan gå hen og blive en fast tradition.

For første gang i en årrække havde vi ikke nogen udstilling efter sommerferien, men begyndte sæsonen med et møde den 5. september 1989, hvor Henning Kiilerich fortalte om *oversøiske udvandrere*.

På mødet den 4. oktober blev en ny idé afprøvet. Foreningens medlemmer blev lokket til at medtage anetavle og farveblyanter og kunne købe sognekort på mødet, hvor Jens V. Olsen viste, hvorledes man på kortet kan indtegne *slægtens geografiske udbredelse* frem til den udvalgte proband. Mange fik her en ny forståelse af slægternes egnessige tilhørsforhold.

Den 2. november havde vi besøg af arkivar Henrik Fode, der fortalte om *Erhvervsarkivet* i Århus. Det var en overraskelse, hvor meget materiale der findes her.

På mødet 4. december var emnet *konsangvinitetstavlen*. Her fortalte Jens V. Olsen om principperne for opstilling af en sådan tavle. En række forskellige nummersystemer blev vist med størst vægt på Knud Højrup.

Efter jul holdtes et hyggemøde den 9. januar 1990 med emnet "*Hjælp Til Selvhjælp*". Her fortaltes om oplevelser ved slægtsforskningen. En række spørgsmål om bl.a. gamle ord og betegnelser blev besvaret. Til sidst gennemgik vi en række hjælpemidler til forberedelse af arkivbesøg, f.eks. arkivernes guider, *Arkivhåndbog Nørrejylland m.fl.*

Den 14. februar havde vi besøg af pensioneret politimester Jørgen Schmidt, der med udgangspunkt i sin artikel: "*Kampen Mod Betleriet*" fortalte om fattigfolk og småforbrydere i forrige århundrede. Han lagde især vægt på, hvad man fra samfundet gjorde for at hjælpe dem, hvad der ofte resulterede i nogle forfærdelige institutioner.

Den 8. marts var vi på besøg i *Roskilde Museum*, hvor Anne Birgitte Eriksen viste rundt. Her var det især landbo-stuerne, der gav spændende oplysninger om tidligere tiders levevis. Udstillingen af klædedragter fik også en stor søgning med mange nye oplysninger. I øvrigt kom vi rundt i en del af museets andre rum, hvor bl.a. særudstillingen om forskellige talemåders oprindelse var interessant.

Den 4. april var ca. 20 medlemmer på ekskursion til

Slægtsgårdsarkivet i Ringsted. Her fortalte fru Ransy om slægtsgårdsforeningen og arkivets oprettelse. Vi fik derefter lov at se i en lang række af arkivets sognepakker med bl.a. avisudklip og folketællingsoversigter "den lille undersøgelse", som slægtsgårdsforeningens medlemmer får over deres slægtsgårde. Pakkernes indhold er meget varierende i omfang; men vi var da nogle enkelte, der fik spændende ting med hjem. Således fandt én af vore medlemmer i en "stor undersøgelse", tre hidtil ukendte generationer til en gren af anetavlen med en større beskrivelse af slægtsgårdens historie.

Sæsonen sluttes 8. maj med den årlige *generalforsamling*.

Medlemstallet var ved årsskiftet 37, og yderligere tre er kommet til i løbet af foråret.

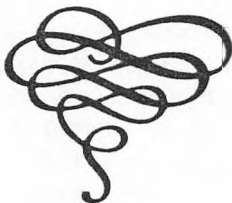
Vort selskab er medlem af den landsdækkende "*Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger i Danmark*", der bl.a. hvert efterår holder weekend-kursus på Båring Højskole.

Selskabet bliver repræsenteret på årsmødet den 21. april 1990 ved formanden, der vil berette herom på generalforsamlingen.

Den kommende sæson forventes at få samme omfang af aktiviteter med et månedligt møde, som vi hidtil har haft. Programmet fastlægges i løbet af sommeren og programmet udsendes i god tid før første møde.

I november 1990 afholdes påny et *slægtsforskertræf*, denne gang i Århus, hvor slægtsforskere fra hele landet kan mødes og udveksle erfaringer og fælles aner.

Jens V. Olsen

Det kgl. Vajsenhus

af Robert Ostenfeldt

SOCIALE FORHOLD FØR I TIDEN

Før reformationen stod de katolske klostre for en væsentlig part af den sygepleje og forsorg, som ikke kunne varetages inden for familielivets rammer. Reformationen medførte, at klostrene mistede deres store jordbesiddelser og dermed den økonomiske baggrund for deres omsorgsarbejde. Samtidig forlod personalet, munkene og nonnerne, landet.

Det var usikre og ofte barske tider for store dele af den danske befolkning i 15-, 16- og 1700-tallene. En tredjedel af denne 300 års periode var præget af omfattende og ødelæggende krigshandlinger. I sporet på disse fulgte hærgerende epidemier, i tiden 1525-1660 alene 75, heraf 13 stor-epidemier.

Landevejene og bysamfundene var dengang hærget af tigge-re og folk, der havde behov for forsorg. Det var invalider, gamle enker, især soldaterenker, tyende, der havde mistet herskabet, og prostituerede. Man skønner, at denne paria-gruppe udgjorde 5-10 % af den samlede befolkning.

Det omgivende samfund formåede ikke at udrette stort for at afhjælpe denne nød og elendighed, og de fleste tiltag fra offentlig side gik da også mest på negative restriktioner overfor bl.a. det omsiggribende tiggeri.

DEN TIDLIGE BØRNEFORSORG

De ulykkelige sociale tilstande kunne naturligvis ikke undgå at ramme børn, der var kommet til verden i armod og last, var blevet forældrelose eller forladte. At de enlige, omstreffende og tiggende børn udgjorde et påtrængende problem indså man under Christian IV, der personlig engagerede sig i problemet. I begyndelsen af 1600-tallet oprettede han Tugt- og Børnehuset, der leverede arbejdskraft til kongens manufakturer som et led i landets selvforsyning med bl.a. tekstilvarer. Også Frederik III tog sig opdragende af forældrelose og vanartede børn, som fra 1662 anbragtes i Christianshavns Børnehus, der samtidig virkede som tvangsarbejdsanstalt for 300 voksne, beskæftiget med klædefabrikation.

Ved århundredskiftet kommer Frederik IV på tronen i

1699. Også hans regeringstid var præget af krigshandlinger under Store nordiske Krig. Helsingør og København blev i 1711 hjemsogt af en storepidemi af orientalsk byldepest, der bortrev over 23.000, eller en tredjedel af hovedstadens indbyggere, hovedsagelig fattige og småkårsfolk. Mangfoldige familier mistede deres forsørgere, og skarer af umyndige og spæde børn stod hjælpeløse og forladede.

ET FORELØBIGT OG ET NYT VAJSENHUS

I en gård på Christianshavn oprettedes derfor det første vajsenshus (*waise: tysk = forældreløs*). Dette var dog kun en midlertidig foranstaltning, hvorfor kongen bad Politi- og Kommercekollegiet om snarest at indrette et mere permanent vajsens- eller hittebørnshus "på Grund af den bedrøvelige Medfart med spæde Børns Ombringelse i Kanalen og andetsteds udi vor Residentzstad Kjøbenhavn". Det bestemtes i denne forbindelse, at der skulle anbringes et trug på Vajsenshusets dør, så stort, at et svøbelsesbarn kunne ligge deri, sammen med en klokke til at alarmere personalet. De vanskelige tider og stadens bureaukrati forhindrede i flere år, at kongens ønske om et vajsenshus blev opfyldt. Derfor overdrog han i 1720 sagen til Missionskollegiet. Dette var i 1710 oprettet af kongen med henblik på at udsende missionsnærer til at udbrede evangeliet blandt rigets hedninger. Arbejdsmarken var De Ostindiske Kolonier, Grønland, hvortil Hans Egede blev sendt, ja endog til Finmarken! Opdragelsen af forladede og forældreløse børn i kristen ånd var derfor en nærliggende opgave for Missionskollegiet, der også havde fået overdraget eneretten til at udgive Bibelen, salmebøger og andre opbyggelige skrifter.

Det kgl. brev af 8. april 1720, der udgør grundlaget for Vajsenshusets stiftelse, er ret usædvanligt derved, at det i modsætning til tidligere skrivelser og resolutioner i sagen giver konkrete anvisninger på, hvorledes og med hvilke midler, og på hvilket sted, Vajsenshuset skulle etableres. Endvidere blev det udtrykkelig fastslået, at institutionen ikke skulle være en fattiganstalt, men tværtimod være fattigvæsenet ganske uvedkommende.

Både startkapitalen og de faste, løbende ydelser skulle ifølge kongens afgørelse komme fra "*Indkomsterne af vores Generalpostamt i vores Rige Danmark, Fyrstendømmer og Grevskaber*".

Det tidligere "*Ridderligt Akademi*" blev stillet til rådighed for det nye Vajsenshus. Det lå på Nytorv, dér hvor det gamle Rådhus og nu Domhuset ligger. Akademiet var torvets smukkeste bygning, på dettes venstre side med bagsiden

mod Hestemøllestræde. Det havde hidtil virket som krigsskole for landkadetterne. Ved overtagelsen var det meget medtaget og forsømt, og trængte til en grundig istandsættelse. Da erlæggelsen af startkapitalen på 60.000 Rdl., som postvæsenet skulle præstere, trak i langdrag, måtte kongen selv fremskaffe beløbet ved at udstede fire obligationer. Trods gentagne andragender om at måtte åbne Vajsenhuset gik tiden, og bygningen blev i mellemtiden anvendt til andre formål. Således havde Højesteret og Hofretten en tid lang til huse her, og i 1725 måtte der indrømmes plads til hoffets oldfrue, mens kongens vaskehus var under reparation.

Omsider, i 1727, blev der gjort et "generaloverslag" over de årlige udgifter til 30 drenge og 20 piger. Det beløb sig til i alt 4000 Rdl. Heraf androg løn til forstander, præst, lærere og tyende ca. 1200 Rdl. Inventaret overtog man fra Ladegården, sammen med senge og tilhørende sengetøj, der kunne bruges efter en grundig reparation.

Kongen havde befalet, at børnene skulle ligge på rigtige madrasser. Den økonomiske ledelse, Kuratellet, anså det for billigst foreløbig at stoppe dem med strå, og først i slagtetiden anskaffe krølhår.

Nu var der altså pludselig sat skub i tingene, og kongen følger indretningen af Vajsenhuset helt ned i de mindste ting.

Endelig den 21. juli 1727 gav Frederik IV sin underskrift til Vajsenhusets juridiske og organisatoriske grundlag. Det skete med "Fundatzen", der omtaler dette velgørenhedsværks nødvendighed og kongens gavmilde gaver hertil. Et "aabet Brev", hvori de tro undersætter opfordres til at støtte stiftelsen med penge - en opfordring der ikke var forgæves, idet der indtil 1740 indgik næsten 32.000 Rdl.

I "Instruks for Missionskollegiê Tilforordnede anlangende Det Kgl. Vajsenhuus" fastlægges stiftelsens tre myndigheder: Direktion, Kuratel og Forstanderskab samt disses indbyrdes forhold. Kongen tilsiger stiftelsen særlig bevågenhed og bevilger den frihed for såvel ejendoms- som personskatter, samt portofrihed og egen jurisdiktion. For at skaffe yderligere indtægter opfordres til at anlægge Manufaktur, Apotek og Boglade.

NYT UNDERVISNINGSSYSTEM

Børnenes undervisning og opdragelse var hovedopgaven for Frederik IV og hans mænd. Datidens skoleforhold var jo yderst tarvelige. Kongen havde gjort en pionérindsats ved at oprette 240 almueskoler på sine Ryttergodser. Grundlaget for undervisningen var at belære børnene om kristendommens

grundsætninger og tillige gøre dem til nyttige borgere.

For at nå dette mål skulle der gås nye veje som anført i anordningens første paragraf. Den er bemærkelsesværdig, idet den anlægger en helt moderne opfattelse af undervisningsformen: gennem individuel undervisning at undgå udenadslæren og terperi. Det hedder bl.a. "så er det derimod et lettere og bequemmere Middel til at undervise Ungdommen, at man foresliger Børnene mundtligten på den korteste og forklarligste Maade det, som de skal lære, og igientager det ved Spørgsmaal og Giensvar, indtil saa længe, at et Barn begriber det, som hannem er bleven foresagt og frem-sagt; thi derved bliver Nemmet og Ihukommelsen let styrket..." Bedre kan det vel næsten ikke udtrykkes. Til lærere eller informatorer skulle vælges "Studiosi af dansk eller tysk Nation". Foruden at katekisere om søndagen, holde aften- og morgenbøn samt undervise efter instruksen, skulle de tidlig og silde være om børnene.

For den daglige virksomhed var der lagt et nøje skema, begyndende klokken fem om morgenen for betjentene og klokken seks for elever og lærere. Efter morgenvask og påklædning går det slag i slag med morgenbøn, morgenmad, undervisning, middagsmad, endelig en times frihed - under opsyn - så atter undervisning til klokken halvsv, fulgt af aftensmad og aftenbøn klokken ni og endelig i seng, stadigvæk overvåget af informatorerne, der sov sammen med eleverne - drenge og piger i hver sin afdeling. Onsdage og lørdage sluttede undervisningen kl. fire og der var fri indtil spisetid, dog skulle en time spenderes på kæmmekonen, der også skulle "to og vadske dem".

Skønt kampen mod fnat, skab og lus var ret håbløs, kunne vajserne dog udvise en relativ god sundhedstilstand, langt bedre end på mange tilsvarende institutioner. Medvirkende hertil var formentlig at børnene fik mulighed for at lege i det fri, og at der tidligt blev foranstaltet udflugter mindst hver fjortende dag til Fællederne eller Frederiksberg Have.

Til at tage sig af pigerne var ansat en velaflønet "Læremoder" som det var pålagt at sørge for, at pigerne "udi det arbejde, som Kvinde-Klønnet tilkommer, efter enhvers Nemme og Alder bliver oplærte".

Hele den daglige husholdning for personalet og vajserne var betroet en "Oeconomus", der havde et udsat og ofte kritiseret hverv med at levere forplejning og holde opsyn med køkkenforhold og betjentenes arbejde.

Vajserne skulle bære stiftelsens særlige klædedragt. Til drengene var den syet af klæde og til pigerne af sarse, et bomuldsstof. Farverne var dunkel aske- eller lysegrå.

Fundatsen understreger, at eleverne skulle være ufor-

muende, over 5-6 år, og rekrutteres fra alle samfundslag. Aldersgrænsen på 5-6 år afveg fra de oprindelige intentioner i 1720 om også at optage hittebørn.

VAJSENHUSET SLÅR DØRENE OP

Men endnu var Vajsenhuset ikke trådt i funktion, hvorfor man i august 1727 fra alle Københavns prædikestole kunne opfordre til at lade alle forældreløse børn anmelde til stiftelsen. Den 11. oktober, på kongens fødselsdag, kunne man så endelig åbne Vajsenhuset med 17 drenge, 13 piger, forstander, 4 lærere, læremoderen, økonomen, 2 betjente og 4 tjenestepiger.

Snart efter vedtoges det at modtage Konventshusets fattige børn, i alt 40, tilligemed husets kapital på 26.000 Rdl. Inden udgangen af 1727 var Vajsenhuset fuldt belagt med 100 børn.

KØBENHAVNS BRAND 1728

Under Københavns brand 20-24 oktober 1728 blev 74 gader og 1670 huse lagt i aske. Også Vajsenhuset blev - kun et år efter åbningen - ramt af branden, dog ikke mere end at driften kunne fortsættes. Vajsenhus Kirken, der var nyrestaureret, blev ødelagt. Som følge af at 5 af hovedstadens kirker var brandskadet, måtte Vajsenhuset afgive det tidligere ridehus som kirkesal.

Skolen led svære tab ved at ipanttagne ejendomme brændte, men der modtoges 29.000 Rdl. af Brandkassen som hjælp til gen- og ombygningen, som snart blev planlagt. Således ønskede man at udvide kostskolens areal, dels på grund af de mange børn, man havde modtaget fra Konventhuset, dels for at skaffe mere plads på sovestuerne, hvor børnene hidtil havde sovet to i hver seng, med megen smitte og sygdom til følge.

Endvidere skulle der nu være plads til trykkeri, boglade, apotek og anden fabrikation. Efter kongens befaling gik man straks i gang med arbejdet. Men da knap fjerdedelen var bragt under tag, døde Frederik IV i Odense den 12. oktober 1730 og oplevede altså ikke genopførelsen af den stiftelse, hvis grundlægger og største velgører han havde været.

Sønnen Christian VI nærrede også den største interesse for Vajsenhusets ve og vel, både under genopbygningen, men også på grund af den rolle institutionen kom til at spille i det kirkelige liv og det stærke religiøse røre, der herskede i hovedstaden. Det var den spirende pietisme fra Fre-

derik IV's tid, der nu stod frem i fuld vækst. Bevægelsen udgik i virkeligheden fra Vajsenhusets pastor Enewold Ewalds forkyndelse, der samlede store skarer i Vajsenhus Kirken. Dette til stor fortrydelse for og modstand fra den etablerede kirke.

Samtidig udsendte Vajsenhusets trykkeri oplag på oplag af de såkaldte "Waisenhusbøger", der drev propaganda for pietismen i dens mest yderliggående form. Det hele udviklede sig på en måde, så kongen så sig foranlediget til at nedsætte en kommission til undersøgelse af forholdene. Og Missionskollegiet måtte gribe ind og afskedige nogle af skolens lærere.

DET NYE UDVIDEDE VAJSENHUS

Det nye Vajsenhus stod færdigt i 1734 og blev indviet i kongens og dronningens nærværelse. Det var blevet et stort bygningskompleks, der foruden en udvidet kirke rummede bog-lade og trykkeri, apotek, undervisnings- og spiselokaler, sovesale, tjeneste-lokaler til Missionskollegiet og Generalkirkeinspektionen samt Charité-skolen, i hvilken 60 fattige børn ude fra byen fik undervisning. Endelig var der lokaler for forarbejdning af uld og hør, en lakfabrik, knipleskole m.v.

Bygningskomplekset var blevet så stort med mange trapper og lange gange, at kongen allernådigst bevilligede børnene 4 par sko mod tidtil 3 par - hvert andet år!

Det var også på initiativ af ledelsen i Vajsenhuset, at en af pietismens mærkesager blev realiseret, da kongen i reskript af 3. januar 1736, til minde om reformationen for 200 år siden, påbød konfirmationens indførelse i Danmark og Norge.

ROS I STEDET FOR RIS

Vajsenhuset havde naturligvis også sit straffereglement, der tiden taget i betragtning var temmelig liberalt og human. Ris var ikke forbudt, men skulle bruges med måde og sagtomdighed. Hvad der kunne udrettes med det gode og med ord, ved eftersidning eller forflytning "længere ned i Lexen" skal foretrækkes frem for korporlig afstraffelse. Fines denne endelig påkrævet bør der hengå nogen tid mellem forseelse og straf, så læreren når at besinde sig og eleven at begribe, at straffen er fortjent. Riset må ikke ligge fremme som en konstant trussel, også fordi besøgende kunne få et fejlagtigt indtryk af skolen.

Man brugte altså sjældent riset som en hjælp i undervisningen, men anså det for effektivt ved disciplinære forseelser, som i grove tilfælde resulterede i "offentlig" afstraffelse foran alle de øvrige elever.

Undervisningen omfattede foruden katekismus også regning og skrivning og for pigernes vedkommende en række huslige færdigheder. Når en dreng var fyldt 13 år, blev der valgt en læreplads hos en god håndværksmester i staden. Her arbejdede han nogle timer om dagen i et eller halvandet år, mens han stadigvæk boede på Vajsenhuset og måtte møde til den daglige katekisation. Ved det fyldte 15 år blev han udskrevet og prøvetiden hos mesteren fradraget i den fulde læretid, der dengang sjældent var under 7 år. Læredrengene kunne frit henvende sig til Vajsenhuset, såfremt der opstod problemer i læreforholdet.

STRUENSEE OG VAJSENHUSET

I 1766 dør Frederik V, og hans 17 årige søn Christian VII overtager tronen. I 1769 hjembringer kongen fra en af sine rejser Johan Friedrich Struensee som sin livlæge.

Struensees kometagtige karriere havde i 1771 givet ham næsten uindskrænket magt som geheimekabinetsminister. Med en strøm af forordninger, mange af dem fornuftige og velmenende, kastede han sig ud i et enormt reformarbejde. I hans 16 måneders regeringstid udstedte han 600 forordninger. En af dem gik ud på at reformere fattigvæsenet. Den 16. oktober 1771 lader han således "Kgl. Majestæt" ophæve Direktionen over Vajsenhuset og påbyder, at dets formue og ejendom afgives til "Direktionen for den almindelige Plejeanstalt", som Struensee havde sat i spidsen for sit nye fattigvæsen. Vajsenhuset overdrager 188.000 Rdl. samt alt inventarium. Kirken lukkes, gudstjeneste ophæves, og børnene sættes i kost hos byens borgere for 2 mark pr. uge. Vajserne stilles lige med fattigvæsenets øvrige børn. De ældste konfirmeres og overlades til deres egen skæbne, mens alle Vajsenhusets embedsmænd afskediges.

Struensees fald i januar 1772 udløste uro og tumulter i hovedstaden og indledte retsopgøret mod eneherskeren. Han dømtes til døden, bl.a. for sit forhold til dronningen og henrettedes 28. april 1772 på Østre Fællede i overværelse af 30.000 tilskuere.

Allerede den 23. april udvirker mændene omkring Vajsenhuset, at det "*expres befales*", at der ikke må røres ved stiftelsens midler. Den 12. november 1772 kommer så endelig den kgl. anordning, der sætter Vajsenhuset "*paa forrige fod efter Foundation og øvrige Instructioners og Anordningers*

Bydende".

På sin fødselsdag 11. oktober 1773 kunne Vajsenhuset, efter fornøden restaurering, atter højtideligt genindvies. I 1775 bevilges opført en tilbygning, bl.a. til værksteder for forskellige slags tekstilproduktioner.

KØBENHAVNS BRAND 1795

Den næste katastrofe der ramte Vajsenhuset var Københavns brand den 5.- 7. juni 1795, hvorved 55 gader og 941 huse udbrændte. Branden lagde denne gang både Rådhuset og Vajsenhuset helt i aske. Forstanderen, Jacob Gude, har i en levende beretning beskrevet sin indsats for at bjerge vigtige værdier, først og fremmest regnskaber og arkivalier fra Vajsenhuset.

Børnene og lærerne overflyttedes til Blaagaards Seminarium, hvor man indrettede sig foreløbigt. Mange indflydelsesrige mænd gav deres besyv med om Vajsenhusets fremtid, lige fra regulær nedlæggelse til genopbygning på brandtomten eller sammenlægning med Blaagaards Seminarium. Mod det sidste forslag anførte forstander Gude, at han anså det for såre uheldigt *"efterdi Vajsenhusets Pigebørn var i den kritiske alder, og Seminaristerne i den fyrige alder"*.

BØRNE UDSÆTTES I PLEJE

Den store nedgang i Vajsenhusets indtægter fra trykkeri og apotek gav underskud på skolens drift. Kongen bifaldt derfor 1. marts 1799, at børnene blev udsat i pleje hos familier i hovedstaden og på landet. Det menige personale blev opsagt til Michelsdag. Inventaret blev solgt på auktion. Den 27. juni 1800 resolverede kongen, at *"Vajsenhusets Plads paa anden Mæde maa anvendes, end til dér igen at opføre et Vajsenhus"*. Senere bestemte kongen, at stiftelsen skulle afstå grunden til opførelse af et nyt rådhus, der senere blev til det nuværende domhus. Men i øvrigt skulle Vajsenhuset beholde sine rettigheder og privilegier i forbindelse med sin fortsatte virksomhed.

KØBMAGERGADE

I den følgende tid var Vajsenhusets virksomhed således ganske decentraliseret. I 1802 var der i alt 66 elever, heraf 40 anbragt i hovedstaden og resten på landet. Først i 1806 får ledelsen tilladelse til at erhverve en ejendom be-

liggende Købmagergade 6 og 7. Her indrettedes trykkeriet i baghuset, og bogladen i stuen til gaden.

Det var nu meningen at tage børnene i forplejning i det nye hus, men atter greb voldsomme begivenheder ind i Vajsenhusets tilværelse. København blev belejret af engelske tropper, landsat ved Vedbæk, og byen stærkt medtaget under den engelske flådes bombardement i dagene 2.- 5. september 1807. Der brændte 290 ejendomme og 15-1600 blev stærkt beskadiget, mens 2000 personer omkom og 1400 såredes.

Det nyerhvervede Vajsenhus i Købmagergade blev rekvireret til lazaret og beskadigedes under bombardementet. I de følgende år måtte der som følge af krigsbegivenhederne afgives lokaler til forskellige uvedkommende formål, hvilket hele tiden udskød planerne om at oprette den gamle kostskole. Omsider blev det i 1826 ved kongelig resolution bestemt, at vajsjerne fremover skulle forblive i familiepleje, og at skolen skulle søge at udvide sin virksomhed.

Dette var dog allerede sket i 1824, hvor der indrettedes en særlig skole for 100 børn, forældreløse og andre trængende, især faderløse børn. De blev undervist efter den såkaldte indbyrdes undervisningsmetode, hvor de ældre elever underviste de yngre. Skolens øverste to klasser bestod af 70 vajsere. Fra 1832 blev Vajsenhuset normalskole for den indbyrdes undervisningsmetode, som kong Frederik VI viste interesse for.

I 1872, hvor Vajsenhuset var blevet henlagt under Kirkeministeriet, blev det bestemt, at institutionen fremtidig kun skulle tage sig af børn fra Københavns og Sjællands stift. Til gengæld skulle der via stiftsøvrighederne ydes lige så stor understøttelse til forældreløse i det øvrige land, som svarer til vajsopladsene i København.

NØRREFARIMAGSGADE

Den oprindelige hensigt med købet af ejendommen i Købmagergade var jo at genoprette kostskolen. Som nævnt blev der ved kgl. resolution i 1826 truffet endelig afgørelse om, at lade børnene forpleje ude i byen. Ejendommen i Købmagergade viste sig derfor i det lange løb for stor og upraktisk til skolens formål, hvorfor det blev en nærliggende tanke at sælge den kostbare grund og bygning i Købmagergade og købe en anden med passende beliggenhed for en ny og moderne skolebygning. Af Københavns Magistrat købtes derfor i 1874 en grund mellem Nansensgade og Nørre Farimagsgade. Allerede det følgende år, 1. maj 1875, kunne den nye bygning højtideligt indvies i overværelse af den kongelige familie og byens honoratiores.

Vajsenhuset er i dag en privat skole for omkring 350 elever. Der optages nu børn i pleje hos familie eller andre, børn af enlige forsørgere samt skilsmisse- og adoptivbørn. Økonomisk er skolen stillet som privatskole med 85% statstilskud. Skolegangen er gratis, hvilket gøres muligt gennem skolens øvrige indtægter, dels renter fra kapitalen, dels afgifterne fra Det danske Bibelselskab, til hvem man har delegeret sit privilegium til at udgive bibler og salmebøger. Det årlige overskud ved denne virksomhed andrager knap 1.5 millioner kroner pr. år.

VAJSENHUSET I 200 ÅR

I anledning af Vajsenhusets 200 års jubilæum i 1927 udgav skolens forstander dengang, Chr. Ottesen, resultatet af 30 års arbejde i en særdeles læseværdig beretning på 350 sider om Vajsenhusets brogede og interessante historie, som er gengivet i sammentrængt form i det foregående.

For slægtsforskere er Ottesens bog yderligere interessant derved, at den indeholder næsten 200 sider med detaljerede biografier over samtlige Vajsenhusets direktører, kuratorer, forstandere, præster, lærere, økonomer, vagtmestre, apotekere, bogtrykkere, boghandlere og en lang række af eleverne.

VAJSERNE GENNEM 200 ÅR

Fra 1727 - 1927 blev 3554 drenge og 3127 piger, tilsammen 6681 børn tilmeldt Vajsenhusskolen, heraf godt halvdelen forældrelose og resten faderlose. Ud af 100 elever var de 44 børn af håndværkere, 16 af købmænd, 13 af tjenestemænd, 9 af arbejdere, 8 af handels- og søfolk, 5 af militære, mens 2 kom fra landbohjem og andre 2 fra præster og læger. Den sidste ene var et hittebarn uden familie. 85% af eleverne var født i København, og næsten 9% på Sjælland og Bornholm. Af de ca. 6.700 elever fuldførte 5840 deres skolegang, blev konfirmeret og anbragt i en videre livsbane af Vajsenhuset. Af 2700 drenge kom halvdelen i håndværkerlære, godt en tredjedel kom i handelslære, mens skibsfart, landvæsen og videregående boglige uddannelser tegnede sig hver for 5%. Kun 61 skiftede læreplads.

Som et kuriosum bør nævnes, at omkring ti vajsenhusdrenge i 1700-tallet blev sendt til Grønland for at hjælpe Hans Egedes missionærer bl.a. med skoleundervisningen. De forblev næsten alle deroppe og forrettede gerning som kateketer.

Chr. Ottesen udarbejdede et kartotek over samtlige Vajsenhusets elever fra 1727 og fremover, og gjorde flittigt brug af Vajsenhusets gamle arkivalier. I Rigsarkivets "Danske Kancelli" findes udskilt et arkiv for Missionskollegiet og direktionen for Vajsenhuset, ligesom der opbevares arkiver fra selve Vajsenhuset, herunder et elevkartotek.

Litteratur:

1. Det Kgl. Vajsenhus Gennem 200 Aar, af Chr. Ottesen, 1927
2. Blade Af Vajsenhusets Ældste Historie, af H. F. Rørdam.
3. Enewold Ewald, af H. Graversen.
4. Undersøgelse Om den Kbh.ske Vajsenhus Stiftelse 1796, af C. Praem.
6. Afhandling Om Vajsenhusets Genoprettelse 1795, af H. P. Sandall.

Se i øvrigt litteraturliste i Chr. Ottesens bog om Vajsenhuset.

Hvad breve fortæller

af Kit Bisgård

Min ældgamle faster døde sidste sommer, mæt af dage. Hun havde været flink til at forsyne mig med oplysninger om barndomshjemmet, og nu er denne kilde så udslukt.

Det troede jeg da.

Men en dag overrækker min fætter mig en hel pose breve til låns, fundet hulter til bulter i faster Annas gemmer.

Jeg gik for alvor i gang med stakken i efterårsferien, og pludselig var nutiden og omgivelserne forsvundet, og jeg befandt mig i en hel anden verden, rykket næsten hundrede år tilbage i tiden.

Det første brev er fra 1882, hvor min farfar, Jens Bisgård, viser en vis interesse for adressaten, hans kusines datter, Line. Den unge dame var ikke så let at få bugt med, så han måtte holde på med at skrive breve i lang tid (til glæde for sine efterkommere, for de er overordentlig interessante og viser, at en bondekarl og en bondepige i det mørke Vestjylland kunne være endog meget velbevandret i tidens litteratur, politik og folkelige rørelser). Til sidst gav hun sig, og de blev gift i 1888 og overtog hendes forældres gård i Mejrup ved Holstebro.

Jens havde en lillesøster, Mariane, der ikke havde held i kærlighed, og som slog sig ned i Hadsten i 1899, hvor hun drev væveri kombineret med en lille butik. Hun må omhyggeligt have gemt alle de breve, hun fik fra sin svigerinde, Line; ca. fem om året fra 1899 til Lines død i 1918. Og således kunne jeg da følge familien i tykt og tyndt, i sygdom og sorger, i glæder og ikke mindst i det almindelige hverdagsliv. Jeg kom næsten til at kende min elskelige farmor, som døde, længe før jeg blev født.

Under læsningen har jeg ikke kunnet lade være med at skele til min egen tid og tænke: hvor forandret! Det gælder både ydre kår og tankegang, og dog er der så meget almenmenneskeligt i brevene, at det kan stå til alle tider.

Til glæde for Lines efterkommere (flere har allerede ytret ønske om at få dem), er jeg gået i gang med at skrive dem allesammen af på mit tekstbehandlingsanlæg. Det tager i gennemsnit en halv times tid at skrive et brev af, og jeg tager mig tid til ca. to om ugen, så det føles ikke som et kæmpearbejde. Jeg har også tænkt at uddrage det væsentlige af brevene og lave en artikel om dem.

Her kommer nogle få uddrag af Lines breve til Mariane:

(den 17. november 1899:

..... Ja, du har jo prøvet på at løfte en Opgave som sjældent løftes af en Kvinde, og det falder vist meget sværere for en Kvinde end en Mand, ikke alene fordi han har større Kræfter baade legemlig og aandelig, men og saa fordi han baade af sig selv og af andre er mere opdraget til at staa paa sine egne Ben

(den 26. juli 1901):

..... du husker nok jeg saa paa nogle Borter til et Puftæppe, du vil nok lave det i Stand til mig. Jeg har nu talt med min Mand om det og har hans Samtykke, der er jo altid saa meget som jeg har Lyst til af den Slags saa jeg kunde jo nemt gkøre Ebbe i Kassen, men det er noget jeg ligesaa nødig vil som Jens. Men naar vi først har taget Pengene ind, saa kan jeg ikke lade være at spekulere paa et og andet. Puftæppet skal være godt en Alen bred og $2\frac{1}{4}$ Alen lang og saa har du vist noget som du kan sætte sammen med Borterne noget billigt Herretøj, eller sligt, og saa gjøre den i Stand med Snore, jeg kan saamænd ikke selv faa tid til det. Jeg ved ikke om du vil sende det før du kommer selv, kommer du f. E. i Septr. kan det nok vente saa længe

(den 23. marts 1902):

..... ti i Fødselsdagsbrevet - som jeg takker for! gik der, syntes jeg, en meget tung Vemodsfølelse som den herskende Tone, men da jeg saa læste dette Brev tænkte jeg paa Almas Digt til Adam Homo hvori hun siger: "Om skrevne Ord som Lys fra slukte Stjerner, den Stemning som har født dem i vort Bryst, er endt naar selv læses i det fjerne." Ja, kære Mariane du og jeg kan jo let komme i Stemning baade lyse og mørke, men at Gud er trofast og forstaar at lede alt saadan for os, lad os aldrig tvivle om det. Jeg ved godt det er let at sige for mig, ti de Veje Gud har ført mig ad, har alt i alt være lyse og lette selv om det imellem har truet med Uvejre, - men jeg haaber til Gud at du af Hjærtet maa komme til at takke ogsaa for din Livsførelse og føle at "den Barnesjæl er bjerget godt, som skjuler sig i Guds Rige"!

Separation og skilsmisse

af Klaus Haubroe

Ægteskab og troløvelse

I middelalderen betragtedes ægteskabet som indstiftet ved en verdslig *bortfæstning*. Efterhånden blev det almindeligt, at ægteskabet derefter fuldbyrdedes af præsten foran kirkedøren eller ved alteret; først indenfor de højere stænder, men skikken bredte sig hurtigt i samfundet.

Efter reformationen 1535 forsøgte man til at begynde med at forene bortfæstning og vielse til én ceremoni efter Luthers tanker om ægteskabets indstiftelse.

Da dette ikke viste sig muligt, indførtes begrebet *troløvelse*, hvor myndige personer lovede sig til hinanden i nærværelse af forældre, vidner og en præst.

Efter at der var lyst til ægteskab for parret tre gange i kirken kunne vielsen finde sted.

Troløvelsen blev anset som en forpligtelse overfor begge parter og kunne ikke ophæves uden efter særlige regler. Det var de troløvede forbudt under straf af øvrigheden at søge seng med hinanden før vielsen. Dette blev kun respekteret i de højere samfundslag. På landet fastholdt befolkningen i regelen det synspunkt, at ægteskabet indledtes ved bortfæstningen - nu altså troløvelsen. (12)

I århundrederne efter - indtil troløvelsen ophævedes i 1799 - opstod spørgsmålet, om et barn avlet eller endog født i troløvelsetiden kunne anses for ægtefødt eller om det skulle betragtes som "uægteskabeligt."

Kirkeordinansen af 2. september 1537.

Med den betydning, man tillagde troløvelsen, fulgte det, at ønske om separation eller skilsmisse ikke blot kom til at omfatte viede par, men også troløvede.

Medens *separation* forekom i Danmark både før og efter reformationen, blev *skilsmisse* først mulig efter reformationen i 1535.

I den katolske tid gjaldt den kanoniske ret iflg. hvilken ægteskabet var helligt og ikke kunne opløses. Hvis grove forseelser gjorde ægteskabet ukristeligt, kunne parterne separeres, men de måtte aldrig gifte sig igen.

Grove forseelser var: hor, rømning, påtvunget forbindel-

se eller visse førægteskabelige sygdomme. Altså de samme årsager til ægteskabets ophævelse, som lagdes til grund siden.

Luther havde principielt den samme opfattelse, men fandt dog, at hvis et ægteskab var ukristeligt, burde det kunne ophæves definitivt. I Danmark accepterede den verdslige magt, Kong Christian III (1534-59), der også var kirkens overhoved, dette synspunkt.

Kirkeordinansen, dvs. den grundlov, der efter Reformationen nyordnede Danmarks og Norges kirke- og skoleforhold, blev udarbejdet af flere kommissioner i Danmark og godkendt af reformatorerne i Wittenberg. Den udstedtes på latin d. 2. september 1537, men oversattes til dansk, hvorefter Rigsrådet stadfæstede den i 1539. Den udkom i 1542, som "*den rette ordinans*". Fra 1539 skulle "*trætte eller forargelse i ægteskabet*" henvises til kongen eller lensmanden i købstæderne borgmester og byråd. Disse havde dog ingen myndighed til at opløse ægteskaber. (2)

Der var mange, der benyttede de nye regler til at opnå skilsmisse i årene efter Reformationen. Da der herskede usikkerhed om, hvorledes de nye regler skulle fortolkes, fik kirkeordinansen den 4. maj 1542 et tillæg, de såkaldte Riber-artikler, hvorved der bl.a. oprettedes en ny domstol *TAMPERRETEN*. (1,2,4)

Ved kgl. forordning af 19. juni 1582 fastsatte *Ægteskabsordinansen* nærmere regler for denne rets virke. Det viste sig ret hurtigt efter reformationen, at det var vanskeligt for kirken at få troløvelsen respekteret som en kirkelig handling.

I den katolske tid var mange præster, og alle biskopperne, adelig fødte, selvom de opgav slægtsnavn og rang ved indtrædelsen i kirken.

Ved en troløvelse mellem adelige havde det derfor altid været let at finde en præst af adelig oprindelse til at deltage i ceremonien. Den nye lutherske præstestand holdt folk af stand sig for gode til at træde ind i. Da det blev lov, at der skulle være en præst til stede ved troløvelsen, reagerede adelen herimod.

Biskopperne bøjede sig efterhånden for dette krav, og lod det være nok, at fem "gode mænd" dvs. standsfæller borgegede for troløvelsen. Dette stadfæstedes senere i Danske Lov 1683. (12)

Skikken bredte sig - som altid - til de øvrige samfundslag, og det blev fint at troløves uden præstens nærværelse. Troløvelse som officiel funktion ophævedes ved forordning af 4. januar 1799, omtrent samtidig med *Tamperretten*.

TAMPERRETEN 1542-1797

Riber-artiklernes bestemmelser om ophævelse af ægteskab overførtes næsten uforandrede til CHRISTIAN V' DANSKE LOV 1683.

Tamperrettens dommere skulle være *stiftsbefalingsmanden* (lensmanden/stiftamtmanden, senere amtmanden) og *domkapitlet*, medens *superintendenten* (biskoppen) kun skulle medvirke i særlige, vanskelige tilfælde. Retten holdtes i hvert stift.

Retten havde fået sit navn, fordi den holdtes på de 4 *qvatemperdage*, oprindeligt fastedage, som faldt på onsdagen efter 1. søndag i fasten, pinsedag, 13. søndag efter trinitatis og 3. søndag i advent. (2)

Retten sammensætning ændredes i de godt 250 år, den bestod. Biskopperne blev faste bisiddere i en årrække, stiftamtmandene, der afløste lensmændene efter 1660, ligeledes. Senere amtmændene. I Roskilde indtrådte tre universitetsprofessorer en tid. Hvor der var latinskole indtrådte ofte nogle af lærerne eller rektoren.

Ved reskript af 20. december 1681 blev Sjællands Tamperret henlagt til universitetet i København for at spare professorerne rejsen til Roskilde. Til gengæld ophørte biskoppen, der boede i Roskilde, med at deltage. Bornholm fik 1680 sin egen Tamperret bestående af amtmanden, landsdommeren, provsten og viceprovsten. To årlige retsdage ansås for tilstrækkelige.

Efter mange sådanne ændringer fastslog DANSKE LOV 1.2.17, at stiftsbefalingsmanden skulle dømme sammen med de nærmest boende lærde mænd eller sognepræster.

Eksempler fra de forskellige tamperretters virke ses bl.a. i Georg Hansens bog fra 1957 om sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i 1600-tallet. (5) I øvrigt findes protokollerne for tamperretterne i Landsarkiverne i en del tilfælde.

Tamperrettens oprindelige eneret på separation og skilsmisse ændredes i 1700-tallet til kun at omfatte de sager, der afsluttedes ved dom. Allerede fra sidst i 1600-tallet ses de første kongelige bevillinger til separation. Dette gjaldt i begyndelsen kun for personer i rangklasserne, der ikke ønskede at få deres sager gennemgåede i offentlighed. (7)

Efterhånden blev dette mere og mere almindeligt, og kom til at gælde både for separation, skilsmisse og for personer fra alle klasser. I 1760 var antallet af kongelige bevillinger til separation så stort, at oversekretæren i Danske Kancelli fik overdraget underskrivelsen af disse. Kun bevillinger til skilsmisse krævede kongelig underskrift.

Da Tamperretten kun afholdtes fire gange årligt, og kun i stiftsbyerne, og da antallet af kongelige bevillinger voksede stærkt, blev denne ret efterhånden så lidt benyttet, at den ophævedes ved forordningen af 1. februar 1797.

Værneting/Forligskommission i 1800-Tallet

Efter 1800 overgik domspraksis til *de lokale værneting* (byting, herredsting), der dog ikke fik flere sager at beskæftige sig med end Tamperretten havde haft, idet bevilling fortsat dominerede.

Der var dog allerede i slutningen af 1700-tallet indført den praksis, at der inden ansøgningen om separation/skilsmisses indsendtes, skulle foretages verdslig mægling, normalt af amtmanden; i Århus af Forligskommissionen, i København fra 1795 af magistraten.

Fra 1811 blev der også indført en gejstlig mægling, der foregik hos sognepræsten. Denne skulle finde sted før den verdslige mægling.

Førte disse to mæglingsforsøg ikke til noget resultat, udarbejdede den verdslige myndighed et forlig for parrets tilværelse efter adskillelsen.

Fra 1850 fik amtmændene en mere central rolle, navnlig for landbefolkningen. Op til vor tid er det tostrengede system med dom eller bevilling bevaret. Mægling kræves stadig, men man kan vælge mellem gejstlig eller verdslig mægling. Bevilling gives i 90% af tilfældene. Separation som første fase eksisterer stadig. (1,8)

Tamperrettens virke

Tamperrettens protokoller er i en del tilfælde bevarede tilbage til 1645.

Halvfems procent af ansøgningerne om ægteskabs opløsning kom fra landbefolkningen. Dette svarer nogenlunde til befolkningens fordeling mellem land og by i 1600 tallet.

Vi ved ikke hvilke personer i landbefolkningen der ansøgte, da materialet ikke omtaler det. I byerne var det hovedsagelig håndværkere og tjenestefolk, men dog også enkelte embedsmænd og folk af handelsstanden.

I begyndelsen af perioden ses lige mange mænd og kvinder mellem ansøgerne, men derefter dominerer kvinderne. Dette er bemærkelsesværdigt, og viser hvor stor en belastning visse ægteskaber kan have været, idet den enlige kvinde på denne tid kun kunne finde beskæftigelse som tjenestepige, tiggerske eller ved prostitution.

De vigtigste årsager til kravet om ægteskabs opløsning var stadig: hor, rømning, brudt ægteskabslofte og tvungen troløvelse.

Mere end halvdelen af alle skilsmisssager drejede sig om rømning. I begyndelsen lige mange mænd og kvinder, senere hovedsagelig mænd.

DANSKE LOV gav klare bestemmelser på dette punkt i 3.15.15, der senere blev fulgt op med forordningen af 29. maj 1750.

Det krævedes, at den rømte skulle have været borte i det mindste tre år. I denne tid måtte den forladte ikke indlade sig med nogen anden. I praksis så man stort på, om personen efter de tre år levede sammen med en anden. I mange tilfælde ansøgte først om skilsmisse efter betydelig længere åremål, formodentlig fordi den forladte nu ønskede at indgå nyt ægteskab. Kunne vedkommende bevise at have levet alene de første tre år, bevilgedes skilsmisse.

Materialet fra Tamperrettens protokoller synes at vise, at fordelingen af skilsmisseansøgere svarede nogenlunde til befolkningens fordeling på land, by og erhverv. Der synes også at have været lige mange mænd og kvinder, der søgte ophævelse af deres ægteskab. (1)

Selvom Tamperrettens dommerkollegium bestod af mænd, synes der ikke at have været tale om kønsdiskriminering. I rettens sidste tid blev dog det juridiske "tovtrækkeri" meget omfattende, og flere og flere gik over til at søge om kongelig bevilling.

Adgangen til separation og skilsmisse ved BEVILLING var skiftende igennem 1700 tallet. Skilsmisse bevilgedes kun til personer fra de første rangklasser. Separationsbevillinger brugtes oprindeligt som dispensation fra de i loven anførte grunde, og blev givet til alle. (1,7) I tidens løb kom nu også begrebet "gemytternes uoverensstemmelse" samt druk og vold med som årsager til separation.

Omkring 1730 kom pietismen til landet, og antallet af bevillinger faldt betydeligt. Christian VI (1730-46) bevilgede slet ingen skilsmisser og kun få separationer. Fra omkring 1750 ændredes praksis atter. I Struenseetiden 1770-72 og i årene efter, hvor den franske revolutions ideer om menneskerettigheder (1789) påvirkede holdningerne i Europa, ses et stigende antal bevillinger.

Bevilling

I 1800-tallet og op til vor tid er det *bevilling*, der har været dominerende.

Fra 1811 skulle, som tidligere nævnt, begge parter først

møde til gejstlig mægling. Hvis dette ikke gav et positivt resultat, udstedte præsten en attest, og parret henvendte sig til den verdslige myndighed, amtmanden, i Århus og København henholdsvis forligskommissionen og magistraten.

Mislykkedes også denne mægling, udfærdigede den juridiske myndighed et forlig for deling af parrets midler såvel som for børnene. Kun hvis der ikke kunne opnåes enighed mellem parterne om dette, måtte sagen enten gå til retten for at opnå domstolsafgørelse, eller til Danske Kancelli, senere Justitsministeriet, til videre behandling.

Var der derimod enighed om forliget, kunne amtmanden selv udfærdige separationsbevillingen, medens ønske om skilsmisse sendtes videre til centraladministrationen til forelæggelse for kongen.

I 1800 tallet var det blevet almindeligt først at separeres. Efter tre år kunne der så søges om skilsmisse. Dette krævede dog, at sagen skulle begynde helt forfra. (7,9,10) Bonderup (1) omtaler i sin undersøgelse af separation og skilsmissesager i Århus by de første fem år af den periode, hvor bevillinger kunne udstedes af de lokale myndigheder (amtmanden) samt tiåret 1825-34:

"I den første periode var der i gennemsnit fire par om året, i den sidste otte, der nåede frem til forligskommissionen. Kirkebøgerne for Dom- og Fruesogn anfører for den sidste periode gennemsnitlig 45 vielser om året. Det vil umiddelbart sige, at næsten 20% af de indgåede ægteskaber kom i krise".

De lovbealede mæglinger synes i samme periode at have haft virkning. Præstens mægling var fortrolig og kendes kun fra enkelte notater, der ikke er blevet destruerede, men havnet i Landsarkivet i Viborg. Den verdslige mægling derimod findes i arkiverne. I Forligskommissionen var to kommissærer, der valgtes af magistraten, og som holdt møde hver anden mandag om byens civile retssager. (11)

I Forligskommissionens protokoller findes optegnet forhandlingen såvel som forliget, der skulle gælde for fremtiden efter adskillelsen samt underholdsbidraget. Det sidste var et vanskeligt punkt. Hvis manden nægtede at betale, kunne man ikke tvinge ham. Sagen skulle i så fald til doms, hvilket den kvindelige part oftest synes at have opgivet. Det fremgår af det undersøgte materiale, at i begyndelsen af 1800-tallet gav amtmanden gennemsnitlig 10 separationsbevillinger om året i hele Århus amt.

Efter at der i 1811 var indført gejstlig mægling faldt antallet af bevillinger i Århus, i det følgende år til en tredjedel. Yderligere en tredjedel blev trukket tilbage efter mødet i forligskommissionen. Amtets protokol over skilsmissebevillinger, der skulle underskrives af kongen,

viser, at i tiåret 1825-34 søgte kun tre par om denne løsning.

Det er bemærkelsesværdigt, at så få valgte skilsmisse. Den eneste forskel mellem denne og separation var retten til at indgå nyt ægteskab. Ved separation alene opnåedes den juridiske adskillelse af parternes ejendom, evt. formue og naturligvis personlig bevægelsesfrihed, som kan have været ønsket.

Ved separation eller skilsmisse blev boet gjort op og delt, og den kvindelige part kunne forlange et underholdsbidrag. Dette blev ofte ganske ringe, alt efter dels formueomstændighederne, dels efter mandens villighed til at betale.

Var der børn i ægteskabet, deltes de i reglen således, at de ældste blev hos faderen. Kun hvis de var meget små, eller piger, blev de hos moderen. Hvis der var formue ses det ofte, at man sikrede børnenes arveret.

Antallet af separationer og skilsmisser lå væsentlig højere i første halvdel af 1800-tallet end tilfældet blev i anden halvdel. Den franske revolutions tanker afløstes efterhånden af den såkaldte "victoriatids" noget strengere moralbegreber.

En af årsagerne kan også være den sociale deklassering, som opløsning af ægteskabet havde, navnlig for embedsstanden og borgerskabet.

Det ses, at der fandt et betydeligt antal mæglinger sted både gejstlige og verdslige. Mange par synes at have givet op, og en del har løst deres problemer, ved at den ene part er udvandret. Dette synes at have været almindeligt.

Sidst i århundredet var det hovedsagelig de lavere sociale lag, der ønskede adskillelse. Oftest var det kvinden, der søgte, hvilket kan have haft sin årsag i de bedre muligheder for beskæftigelse for kvinderne på arbejdsmarkedet.

Dette er vigtigt. Selvom der ikke direkte kan påvises forskelsbehandling mellem kønnene i det tilgængelige materiale, må det påpeges, at kvinden i det dengang endnu udprægede mandssamfund principielt var umyndig, og at en separeret eller fraskilt kvinde kun fik samme rådighedsretigheder som en enke.

Den største aldersgruppe var de 30-40 årige. De havde oftest været gift mellem fem og ti år.

Kildematerialet beretter om det aktuelle antal separationer og skilsmisser, men siger jo ikke noget om, hvor mange par der har ordnet deres problemer ved blot at flytte fra hinanden eller på anden måde opgivet samlivet uden at involvere myndighederne.

Kilder i arkiverne

Når man som slægtsforsker skal undersøge forhold om en separation eller skilsmisse, er *amtsarkiverne* nok den første kilde, man bør gå til, fordi amtet virkede som mellemled imellem borgerne og kancellierne. I amtsarkivets sag findes henvisning til *Danske Kancellis* (senere *Indenrigsministeriet* h.h.v. *Justitsministeriet*) journalnummer. I Rigsarkivet, der opbevarer kancelliernes sager og korrespondance, kan man derefter med kendskab til journalnummer og dato som regel finde hele den sag, man eftersøger.

Sager fra 1600- og 1700-tallet, der har været behandlet i *Tamperretten* eller i *Forligskommissionen*, er at finde i landsarkiverne, hvis de er blevet bevarede.

LITTERATURLISTE

1. Skilsmisse i Århus 1645-1900, af G. Bonderup, i "HISTORIE" udgivet af Jysk Selskab for Historie. Jyske Samlinger, Ny Række XVI, 1985-87, side 493-518.
2. Tamperrettens Funktion og Domspraksis, af Anne Riising i "Festskrift til Johan Hvidtfeldt", 70 år, 12.12.1978. Side 393-412.
3. Kirkebogsstudier, af Gustav Bang, København 1906. Genoptrykt af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 1976.
4. Danske Kirkelove, 1536-1683, I-III, udgivet ved H. Rørdam 1883-86.
5. Sædelighedsforhold Blandt Landbefolkningen, af Georg Hansen, København 1957.
6. Præsten på Landet i Danmark i det 18. Århundrede, af Georg Hansen. Det Danske Forlag, 1947.
7. Ægteskabsskilsmisse Ved Kongelig Bevilling, af J. Nellesmann, København 1882.
8. Separation & Skilsmisse, København 1984, Ægteskabslove fra 1922 og 1969 samt Ægteskabsudvalgets betænkning nr. 796, København 1979.
9. Den Danske Familieret, af J.H. Deuntzer, København 1910.
10. Familieret, af G. Bøgh, København 1983.
11. Slagsmål Ere Nu Om Stunder Langt Sjældnere, af L. Dombernowsky, heri "Forordningen af 10.7.1795 om Forligskommissioner".
12. Dagligt Liv i Norden, i det sekstende Århundrede, bd. IX af Troels-Lund. København.

Et bondedigt for over 200 år siden

af Jens V. Olsen

I Kiøbenhavns Adresse-Contoires Efterretninger for 15. februar 1775 findes følgende:

Af en Bondemand paa FuurLand i Skivehuus Amt i Jylland, navnlig Christen Thomasen, er til hans Forældres Jubel=Bryllup sidste 15.de Januarii opsat, og iblandt Giesterne uddeelt et Bryllups=Vers af følgende Indhold:

Da
Thomas Jensen nu 84 Aar,
og
Johanne Pedersdatter 78 Aar
boende paa Fuur Land
holdte Deres Jubel=Bryllup den 15 Januarii 1775
efter at De havde levet i et kierligt og velsignet
Egteskab i fulde 50 Aar, og avlet 7 Sønner, hvoraf
de 6 ere bosatte til Brød og Næring paa bemeldte
Fuur Land, er dette, Guds naadige og mægtige Forsorg
til Ære og Priis,
som og ellers pligtskyldigst, opsat af
Disse Forældres
lydige Søn
Christen Thomasen
Sognefoged paa Fuur.

<i>Hver Christen Siæl beskuer her</i>	<i>At rose, takke Dem,</i>
<i>Guds Forsyns store Naade.</i>	<i>Dog Gud allene Ære.</i>
<i>I dette gamle Egtepar</i>	<i>Først Peder takke vil</i>
<i>Som naaede Jubeldage.</i>	<i>For Faders Gaard i Fæste</i>
<i>Halvtredsindstyve Aar</i>	<i>For Faar og Fæ dertil</i>
<i>I Egteskab er frydet,</i>	<i>Med Vogn, Plov og Heste.</i>
<i>Mød Sønner syv Gud har</i>	<i>Nu Jens kom og her frem</i>
<i>Den Egteseng beprydet.</i>	<i>Giør sin Forældre Ære,</i>
<i>Den ene tog strax hen</i>	<i>Fordi at han hos Dem</i>
<i>Den store Tiendetager,</i>	<i>At høvle kunde lære;</i>
<i>Men sex er her igien</i>	<i>Men Niels han roser det,</i>
<i>Som Jubel=Bryllup smager.</i>	<i>At han blev til en Skræder</i>
<i>Vi alle kommer frem</i>	<i>Og for han slet og ret</i>
<i>Til vor Forældre kiære</i>	<i>Syer Vadmel ogsaa Læder;</i>

Men Christen her paa Land
Al Skatterne modtager,
Og siden, naar han kand,
Dermed til Skive drager.
Nu Lauritz gav dem Lov,
For han sin Plov kan styre,
Og for han fik behov
Sin Stud og Plag at tyre;
Anders i liden Boel
I Tallet er den sidste,
Berømmer sine Aal
Som han har lært at fiske.
I holdt os alle frem
At lære læse, skrive,

Besørget hver sit Hiem
Hvor vi kan boe og blive,
Gudsfrygt og Kierlighed
Er Eders Hverdags Klæde,
Derfor I anden gang
Kan Bryllups=Viser qvæde
Ved Eders Jubelfær,
Vi føres kan til Minde,
Den store Jubel der
I Himlen er at finde,
Ved Lammets Bryllup vist,
Vi samles allesammen.
Til Slutning ønskes sidst:
Kom snart, o Jesu! Amen.

Dette digt, som bl.a. blev genoptrykt i Viborg Stifts Folkeblad d. 23 februar 1950, var blandt de spændende avisudklip, jeg fandt ved besøget i Slægtsgårdsarkivet. Det er yderst sjældent at finde et så gammelt lejlighedsdigt, især når det omhandlede par var fæstebønder på landet. Digtet er særligt interessant for mig, da Thomas Jensen og Johanne Pedersdatter er mine tip-4 oldeforældre. Vi får her en kort karakteristik af hver enkelt af deres 6 voksne sønner.

Thomas Jensen, der ved ægteskabet havde overtaget Johannes fødegård Fogedgaard i fæste, døde i august 1775, medens Johanne nåede at blive 92 år, inden hun døde i november 1790 som aftægtskone på gården hos sin ældste søn, min tip-3 oldefar Peder Thomasen.

Herald

ISBN 87-89165-10-1
ISSN 0904-1427